

DIDAKTICKÉ ZÁSADY A ICH VPLYV NA ZVYŠOVANIE KVALITY VÝCHOVNO-VZDELÁVACIEHO PROCESU V STREDNÝCH ODBORNÝCH ŠKOLÁCH

DIDACTIC PRINCIPLES AND THEIR IMPACT ON INCREASING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN SECONDARY SCHOOLS

R. ŠLOSÁR¹

Abstrakt

Didaktické zásady ako všeobecné i špecifické zákonitosti výchovno-vzdelávacieho procesu sa významným spôsobom podieľajú na skvalitňovaní výučby. Rôznorodosť ich pojmového vymedzenia a rozmanitosť ich klasifikácií nič nemení na ich veľkom význame pre prácu učiteľa. Vo výučbe ekonomických predmetov na stredných odborných školách možno využívať najmä tieto didaktické zásady: aktivity a uvedomelosti, cieľavedomosti a výchovnosti vo vyučovaní, vedeckosti a adekvátnej primeranosti, spájania teórie s praxou, školy so životom, názornosti, sústavnosti a postupnosti, trvácnosti vedomostí a všestranného rozvoja poznávacích schopností žiakov, kolektívnosti vo vyučovaní a rešpektovania individuálnych osobností žiakov. Osobitné postavenie majú najmä didaktické zásady spájania teórie s praxou, školy so životom a priamej i nepriamej názornosti.

Kľúčové slová

didaktické zásady, zásada spájania teórie s praxou, školy so životom, zásada názornosti, priama a nepriama názornosť, zvyšovanie kvality výučby.

Abstract

Didactic principles, i. e. general and specific laws of an educational process, play an important role in increasing the quality of education. Although there are various different approaches to their definition and classification, they are essential for teachers' work. Teachers of economic subjects at secondary

¹ Prof. Ing. Rudolf Šlosár, PhD., Katedra pedagogiky NHF, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava 5, e-mail: rudolf.slosar@euba.sk, tel.: 02-67 29 14 52

schools should keep to these didactic principles: pupils activity and awareness, purposefulness of instruction, scientific approach and adequacy, combining theory and practice, illustration, systematization and sequence, durability of knowledge, collectiveness and individual approach to pupils. Out of all these principles we shall focus on the principle of combining theory and practice as well as the principle of illustration.

Key words

didactic principles, didactic principle of combining theory and practice, didactic principle of illustration, direct and indirect illustration, increasing the quality of education

Úvod

Ak má byť vyučovanie efektívne a má sa zabezpečiť splnenie požadovaných výchovno-vzdelávacích cieľov, musia sa rešpektovať všeobecné i špecifické zákonitosti výchovno-vzdelávacieho procesu. Práve sústava didaktických zásad vyjadruje vedecké zovšeobecnenie základných zákonitostí vyučovacieho procesu, ktorých poznanie a uplatnenie významne ovplyvňuje kvalitu vyučovania.

Didaktické zásady sú základné kategórie, ktoré určujú spôsoby využívania pedagogických zákonov v súlade s výchovno-vzdelávacími cieľmi. Sú to „základné všeobecné požiadavky, ktoré odrážajú zákonité, podstatné vzťahy medzi činiteľmi vyučovacieho procesu a vyjadrujú jeho normatívne základy v súlade s cieľmi výchovy a vzdelávania“.²

V odbornej pedagogickej i psychologickej literatúre sa didaktické zásady označujú aj pojmom didaktické princípy, vyučovacie zásady, princípy vyučovania, resp. zásady výchovno-vzdelávacej práce.

Je zrejmé, že didaktické zásady sa v pedagogickej praxi musia uplatňovať cieľavedome a komplexne, t. j. nielen v samotnom vyučovacom procese, ale aj pri príprave a zostavovaní základných pedagogických dokumentov, ako sú učebné plány, učebné osnovy a zároveň aj pri vypracúvaní učebníc a iných učebných pomôcok.

Možno povedať, že „didaktické princípy predstavujú vo svojej podstate zozbierané, nazhromaždené a zovšeobecnené skúsenosti z úspešného vyučovania predchádzajúcich pedagogických generácií, ktoré boli teóriou zdôvodnené a potvrdené a pedagogickou praxou overené“.³

² Pedagogická encyklopédia Slovenska. 2. diel. Bratislava: Veda 1985, s. 127.

³ Peter, O. 1988. Didaktické princípy v odborných ekonomických predmetoch. In *Vysokoškolská didaktika ekonomických študijných odborov pre ŠŠP*. Bratislava: ES VŠE. 1988. s. 147.

Didaktické zásady ako základné pravidlá či zákonitosti vyučovania ovplyvňujú celý proces výchovy a vzdelávania, a to tak z hľadiska obsahového, ako aj z hľadiska metód a organizačných foriem práce učiteľa i žiakov. Preto sa im v učiteľskej príprave pre ktorýkoľvek stupeň a druh školy venuje mimoriadna pozornosť. Ich štúdium sa realizuje jednak v rámci pedagogiky, resp. didaktiky ako jej organickej súčasti, psychologickými zákonitosťami didaktických zásad sa zaoberá predmet pedagogická psychológia, jednak v rámci odbornej didaktiky a didaktík jednotlivých učebných predmetov, kde ide o ich konkrétnu aplikáciu a využitie v špecifických podmienkach pedagogickej praxe.

Je zrejmé, že aj pri vyučovaní odborných ekonomických predmetov na stredných školách majú didaktické zásady významné postavenie a úlohu. O ich rozpracovanie a aplikáciu v tejto skupine odborných predmetov sa zaslúžili najmä učitelia Katedier pedagogiky Vysokej školy ekonomickej v Prahe a Ekonomickej univerzity v Bratislave.

V didaktikách odborných ekonomických predmetov sa ustálilo vysvetľovanie najmä týchto didaktických zásad:

1. aktivity a uvedomelosti,
2. cieľavedomosti a výchovnosti vo vyučovaní,
3. vedeckosti a adekvátnej primeranosti,
4. spájania teórie s praxou, školy so životom,
5. názornosti,
6. sústavnosti a postupnosti,
7. trvácnosti vedomostí a všestranného rozvoja poznávacích schopností žiakov,
8. kolektívnosti vo vyučovaní a rešpektovania individuálnych osobitostí žiakov.

Vo svojom príspevku by som sa chcel podrobnejšie venovať len dvom didaktickým zásadám, a to: didaktickej zásade spájania teórie s praxou, školy so životom a didaktickej zásade priamej i nepriamej názornosti.

Zásada spájania teórie s praxou, školy so životom

Osvojovanie vedomostí je efektívne len vtedy, ak sa osvojujú systematicky, t. j. navzájom na seba nadväzujú a tvoria ucelený systém a ak sa získané vedomosti zároveň využijú v praxi – v tomto prípade v praktickej tvorivej činnosti žiakov vo vyučovaní. Je všeobecne známe, že poznanie praktického významu a užitočnosti získaných vedomostí zvyšuje záujem žiakov o učenie. Prax sama osebe prehĺbuje, spresňuje, dopĺňa a systematizuje poznatky, uvádza ich do novej sústavy spájaním poznatkov z rôznych predmetov.

Zásada spájania teórie s praxou, školy so životom, vyžaduje interpretovať základy ekonomických vied, z ktorých ekonomické učebné predmety vychádzajú, ako zovšeobecnené a systematické výsledky spoločensko-historickej praxe a zároveň poukazovať na to, ako ekonomická veda slúži hospodárskej praxi, pomáha ju pretvárať a zdokonaľovať a ako výsledky hospodárskej praxe spätne ovplyvňujú a verifikujú teóriu.

Vo výučbe odborných ekonomických predmetov má táto didaktická zásada mimoriadny význam, čo sa zdôrazňuje aj v základných pedagogických dokumentoch ekonomických študijných odborov. Ide o to, aby absolventi obchodných akadémií dokázali samostatne myslieť a pohotovo rozhodovať, cieľavedome, rozvážne a rozhodne konať a aplikovať získané vedomosti, zručnosti a návyky v budúcej hospodárskej praxi.

Dôležitou odbornou zložkou profilu absolventa sú zručnosti orientovať sa v konkrétnych podmienkach hospodárskej praxe a zručnosti vedieť využívať odborné vedomosti a doterajšie skúsenosti pri riešení praktických úloh tak, aby sa absolventi za krátky čas kvalifikovane uplatnili v ekonomickej praxi.

To však predpokladá, aby sa počas celého štúdia rešpektovala uvedená didaktická zásada vo vyučovacom procese. Ide o to, aby sa teoretické a často vysoko abstraktné poznatky ekonomických predmetov spájali s konkrétnymi otázkami a úlohami hospodárskej praxe, s konkrétnou hospodárskou politikou našej krajiny.

Spájanie teórie s praxou, školy so životom, môže v odborných ekonomických predmetoch nadobúdať rozličné formy a metódy. Dôležitú úlohu v tomto smere má prevádzková prax v 3. a 4. ročníku v celkovom rozsahu 4 až 6 týždňov, ako aj účasť na exkurziách v rôznych podnikateľských subjektoch. Na každej takejto praxi majú žiaci možnosť priamo sa oboznámiť s reálnou ekonomickou praxou, a tak si overiť získané teoretické vedomosti z jednotlivých učebných predmetov. Významnou formou spájania teórie s praxou, školy so životom, je účasť pracovníkov hospodárskej praxe na besedách a diskusiách so žiakmi, prípadne ich priama externá vyučovacia činnosť na škole (napr. pracovník komerčnej banky bude učiť voliteľný predmet bankovníctvo).

Najdôležitejším činiteľom, ktorý zabezpečuje spájanie teórie s praxou, školy so životom, je však stredoškolský profesor ekonomických predmetov. Ak učiteľ chce dobre plniť túto funkciu, musí – obrazne povedané – sledovať pulz hospodárskeho života, neprestajne ho pozorovať a vo svojej pedagogickej práci pohotovo reagovať na nové impulzy, ktoré hospodársky život prináša.

Veľkú výhodu má ten učiteľ, ktorý istý čas po skončení štúdia (aspoň 2 – 3 roky) pôsobil v konkrétnej hospodárskej alebo spoločenskej praxi a naďalej s touto praxou udržuje trvalé kontakty.

Okrem naznačených foriem spájania teórie s praxou je však nevyhnutné, aby učiteľ ekonomických predmetov sústavne sledoval odbornú ekonomickú literatúru, nové ekonomické zákony schvaľované Národnou radou Slovenskej

republiky, najnovšie ekonomické štatistické údaje, dennú tlač a ostatné masovokomunikačné prostriedky. K tomu má viesť aj žiakov. Potom môže tieto materiály, zákony a dokumenty vhodne využívať priamo vo vyučovacom procese, a tak priblížiť výchovno-vzdelávací proces reálnej hospodárskej a spoločenskej praxi.

Zásada názornosti

Dôležité miesto v systéme didaktických zásad má aj zásada názornosti, ktorá vyjadruje požiadavku, aby si žiaci utvárali jasné, správne a presné predstavy a pojmy na základe živého vnímania predmetov a javov objektívnej skutočnosti alebo na základe ich znázornenia prostredníctvom rozličných pedagogických schém, grafov, kresieb a podobne.

Didaktickú zásadu názornosti podmieňuje samotný proces poznávania a vývinové osobitosti žiakov. Proces poznávania prechádza najprv prvosignálnou a neskôr druhosignálnou sústavou. Názornosť znásobuje pocity, rozširuje vnímanie, uľahčuje predstavivosť a rozvíja abstraktné myslenie. Z týchto psychologických základov musí vychádzať učiteľ pri uplatňovaní zásady názornosti.

Názornosť plní vo výchovno-vzdelávacom procese veľa funkcií. Predovšetkým je zdrojom, prameňom poznatkov, predpokladom konkrétnosti, vecnosti a reálnosti poznania žiakov, uľahčuje a urýchlňuje proces poznávania, zároveň prispieva k upevneniu vedomostí a ich trvalejšiemu zapamätaniu, vedie k rozvoju zmyslových orgánov a poznávacích procesov žiakov. Aby žiaci chápali čo je podstatné, vedeli správne zovšeobecňovať, odhaľovať príčinné vzťahy a súvislosti a v správnej miere aktivizovať myšlienkové procesy, je žiaduce primerané spájanie zmyslovo-názorného a logicko-pojmového poznávania.

Názornosť treba využívať v správnej miere, pretože zanedbávanie názoru vedie k verbálnosti, jeho preceňovanie však prekáža rozvoju abstraktného myslenia. V tomto smere má významnú úlohu pri uplatňovaní názornosti učiteľovo sprievodné slovo, ktoré zabezpečuje správny pomer medzi zmyslovým a rozumovým poznávaním, učí žiakov správne vnímať a pozorovať a zároveň ich aktivizuje mobilizáciou ich minulej skúsenosti. Vedie žiakov k uvedomeniu si toho, čo sa už vnímalo alebo práve pozoruje a k pozorovaniu vzťahov a súvislostí medzi jednotlivými ekonomickými javmi, čím zároveň fixuje vnímané poznatky.

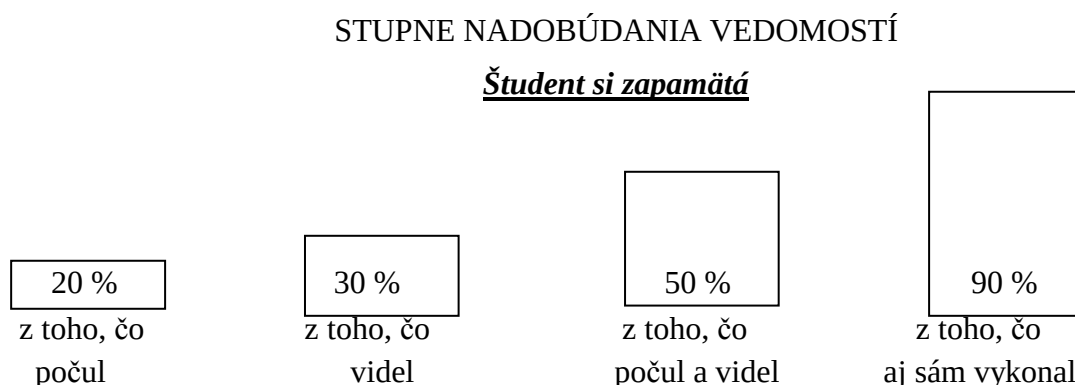
Treba si však uvedomiť, že názornosť nie je cieľom vyučovacieho procesu, ale iba prostriedkom na dosiahnutie určitého cieľa. Vedeckým zdôvodnením zásady názornosti je aj teória poznania, ktorá zdôvodňuje úlohu zmyslovej skúsenosti a abstraktného myslenia v procese poznávania.

Základom uplatnenia didaktickej zásady názornosti je v podstate zapojenie zrakového vnímania do poznávacieho procesu, ak máme na mysli názornosť v užšom zmysle slova. Názornosťou v širšom zmysle slova rozumieme zapojenie všetkých zmyslových analyzátorov, t. j. nielen zrakového, ale aj sluchového, chuťového, čuchového a hmatového.

Učiteľ by mal vo vyučovacom procese vhodne využívať tak slovno-logickú, ako aj zmyslovo-názornú pamäť, a to tak vizuálnu, ako aj auditívnu a motorickú. Každému z uvedených druhov pamäti zodpovedá aj určitý typ názornosti, t. j.:

- vizuálnej (zrakovej) pamäti zodpovedá vonkajšia názornosť,
- auditívnej (sluchovej) pamäti zodpovedá slovno-vnútna názornosť (príklady z praxe, z literatúry atď.),
- motorickej (pohybovej) pamäti zodpovedajú mechanicky sa pohybujúce predmety, resp. ich makety.

Viacerými výskumami sa dokázalo, že uplatnenie názornosti môže zvýšiť efektívnosť výchovno-vzdelávacieho procesu a zároveň stupeň nadobúdania vedomostí zo strany žiakov. Dokumentujú to aj nasledujúce údaje z grafu:⁴

Podľa toho, či uplatňujeme pri názornosti skutočné predmety, javy a procesy, alebo len ich makety, schémy a rôzne pedagogické kresby, hovoríme o názornosti:

- a) priamej (prirodzenej),
- b) nepriamej (symbolickej, schematickej).

Priama názornosť má v ekonomických predmetoch do istej miery obmedzené možnosti, pretože pozorovať skutočné predmety, ekonomické javy a procesy v ich prirodzenej, reálnej podobe počas vyučovania nie je celkom možné. Bezprostredne, t. j. priamym pozorovaním môžu žiaci vnímať rôzne hospodárske prostriedky, javy a procesy napríklad počas prevádzkových praxí alebo exkurzií v rôznych podnikateľských subjektoch.

⁴ Peter, O.: Didaktické princípy v odborných ekonomických predmetoch. In: Vysokoškolská didaktika ekonomických študijných odborov pre ŠŠP. Bratislava: ES VŠE 1988, s. 153.

Za priamu názornosť v ekonomických predmetoch pokladáme aj to, ak žiaci vo vyučovacom procese pracujú s originálnymi, t. j. v bežnej hospodárskej praxi používanými formulármi, výkazmi, dokladmi a pod. Tento druh priamej názornosti možno uplatňovať vo viacerých odborných ekonomických predmetoch. Napríklad v predmetoch účtovníctvo a ekonomické cvičenia to môžu byť tlačivá výkazov: súvaha podnikateľských a iných subjektov, výkaz ziskov a strát alebo iné účtovné doklady, ktoré sa používajú priamo v ekonomickej praxi (faktúra, príjemka, výdajka, výpis z bankového účtu...). V predmete aplikovaná informatika žiaci priamo pracujú s prostriedkami organizačnej a výpočtovej techniky vrátane osobných počítačov.

Vo výučbe ekonomických predmetov má však mimoriadny význam uplatňovanie nepriamej (sprostredkovanej) názornosti, ktoré sa obvykle spája s využívaním názorných učebných pomôcok a modernej didaktickej techniky. Vyplýva to z toho, že učivo v o odborných ekonomických predmetoch má v prevažnej miere vysoko teoretický a abstraktný charakter. Z obsahového hľadiska môžeme názorné pomôcky, ktoré sa dajú uplatniť vo výučbe odborných ekonomických predmetov, rozdeliť v podstate do týchto skupín:

- a) ukážky predmetov vo vecnej podobe,
- b) číselný materiál, tabuľky a grafy,
- c) textové (slovné) tabuľky,
- d) logické schémy,
- e) pomôcky zobrazujúce ekonomické javy v pohybe.

Použitie tej ktorej skupiny názorných pomôcok závisí od konkrétneho predmetu, konkrétneho tematického celku a témy, materiálnej vybavenosti danej školy, ale aj od pedagogickej spôsobilosti učiteľa a vekových a individuálnych skúseností či osobitostí žiakov. Závisí od učiteľa, ako si uvedomil veľký význam a dôležitosť uplatňovania didaktickej zásady názornosti a či zvolil vždy správnu mieru i formu jej realizácie. Len tak môže prispieť k zvýšeniu účinnosti a kvality výchovno-vzdelávacieho procesu v ekonomických predmetoch.

Záver

Už na začiatku sme zdôraznili, že didaktické zásady uplatňované vo vyučovacom procese tvoria otvorený systém, do ktorého sa postupne začleňujú nové, v súčasnej etape adekvátne zásady. Takouto zásadou, o ktorej sa v poslednom období veľa hovorí, je aj zásada spätnej väzby – najmä v súvislosti s programovaným a problémovým vyučovaním. Vieme, že didaktické zásady sa v procese výučby neuplatňujú izolovane, ale medzi nimi existuje vzájomná spätosť a súčasne organická jednota, navzájom sa ovplyvňujú a podmieňujú. Napríklad didaktická zásada názornosti súčasne aktivizuje žiakov a napomáha trvalé osvojenie si vedomostí, zručností a návykov. Preto

treba všetky didaktické zásady využívať cieľavedome a plánovite. Netreba ich chápať ako neporušiteľné normy, ktoré sa násilne zavádzajú do vyučovacieho procesu, práve naopak, ich optimálnym využívaním a kombináciou sa má zabezpečiť zvýšenie efektívnosti výchovno-vzdelávacieho procesu v ekonomických predmetoch na stredných školách. V istom momente môžeme pozorovať, že niektorá z didaktických zásad je viac preferovaná ako iné, hovoríme, že má dominantné postavenie, resp. je dominantnou didaktickou zásadou v rámci danej vyučovacej hodiny.

Literatúra

Pedagogická encyklopédia Slovenska. 2. diel. Bratislava: Veda. 1985.

PETER, O. 1988. Didaktické princípy v odborných ekonomických predmetoch. In: *Vysokoškolská didaktika ekonomických študijných odborov pre ŠŠP*. Bratislava : ES VŠE 1988.

ŠLOSÁR, R., - NOVÁK, J. 2009. *Didaktika odborných ekonomických predmetov*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2. prepracované vydanie. 2009.

Recenzent: doc. PhDr. Vladimír Manda, CSc.